

OŁEH DUDIAK

 <https://orcid.org/0000-0001-6352-001X>

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

*Spisy powszechne w Polsce w latach 1921 i 1931
jako źródło do badań liczebności, struktury etniczno-wyznaniowej
i zatrudnienia przedsiębiorców przemysłowych we Lwowie
w okresie międzywojennym*

Lwowscy przedsiębiorcy odgrywali ważną rolę w historii międzywojennego Lwowa. Zasilali miejski budżet, brali aktywny udział w społeczno-ekonomicznym i politycznym życiu miasta i regionu, tworzyli miejsca pracy. Życie wielu z nich było mocno związane z życiem miasta. Wystarczy wspomnieć Stefana Baczewskiego, który był nie tylko członkiem Izby Przemysłowo-Handlowej, rajcą Lwowa, ale również konsulem honorowym Austrii¹. Majątek Baczewskiego szacowano na 500 tys. zł². Innym znanym przedsiębiorcą związanym z branżą cukierniczą był Tadeusz Höflinger. Rozwinął on produkcję, zapoczątkowaną jeszcze przez jego ojca, a następnie stworzył sieć sklepów, w których sprzedawał swoje wyroby. Aktywnie uczestniczył także w ekonomicznym i społecznym życiu Lwowa, zasiadając w Radzie Miasta i Izbie Przemysłowo-Handlowej³. Jego majątek na początku lat 30. XX w. szacowano na pół miliona złotych⁴. Z kolei w przemyśle poligraficznym wyróżnić należy Iwana Tykto-
ra, który sprzedając odziedziczony majątek ziemski i spłacając wszystkie długi gazety

¹ Державний архів Львівської області (dalej: ДАЛО), ф. 1: Львівське воєводське управління, оп. 3, спр. 1093, арк. 10.

² Ibidem.

³ Ibidem, арк. 17.

⁴ Ibidem.

„Nowyj Czas” („Новий час”), położył w 1925 r. podwaliny koncernu „Ukrajńska presa” („Українська преса”)⁵. Ów koncern wydawał czasopisma i literaturę o charakterze naukowym i encyklopedycznym.

Znane są ponadto przykłady pomyślnej działalności wielu innych lwowskich przedsiębiorców, ale dotychczas nikt nie badał ich jako określonej grupy społecznej. Nie zastanawiano się nad ich liczebnością, strukturą etniczną, zatrudnieniem czy sytuacją majątkową.

W dostępnych syntezach dotyczących historii Lwowa analizowano głównie ogólne tendencje ekonomicznego funkcjonowania miasta, rozwój poszczególnych gałęzi przemysłu czy sytuację robotników, natomiast poszczególnym przedsiębiorcom poświęcono uwagę jedynie w ograniczonym stopniu⁶. Dopiero w ostatnim dziesięcioleciu pojawiły się badania dotyczące znanych postaci lwowskiego życia przemysłowego czy wręcz całych rodzin słynących z działalności przedsiębiorczej⁷. Z tego powodu podejmowany w niniejszym artykule temat staje się szczególnie aktualny. By go zbadać, w pierwszej kolejności należy przeanalizować spisy powszechne z lat 1921 i 1931, które zawierają dużo informacji społeczno-ekonomicznych oraz liczbowych dotyczących ludności II RP.

Pierwszy powszechny spis ludności w międzywojennej Polsce przeprowadzono 30 września 1921 r. w dość trudnych warunkach społeczno-politycznych. I wojna światowa, wojna polsko-ukraińska o Galicję Wschodnią i wojna polsko-bolszewicka przyczyniły się do masowych migracji ludności, zniszczenia infrastruktury miast i miasteczek. Nadal pozostawało otwarte pytanie o przynależność Galicji Wschodniej w obliczu polsko-ukraińskiej konfrontacji. Mimo to wierzono, że spis w sposób obiektywny ukaże stosunki narodowościowe i wyznaniowe w nowo powstałym państwie. Nadzieje te opierano na tym, że nastąpił progres w zakresie metodologii badań nad procesami społecznymi. Co ważne, spis z 1921 r. rejestrował przynależność narodową badanych. Wprowadzenie do niego rubryki „narodowość” było postępowym krokiem ze strony jego organizatorów, ponieważ zapytanie o samoidentyfikację respondentów było narzędziem, które pozwalało obiektywnie ustalić realny obraz stosunków narodowościowych na obszarze włączonym do państwa polskiego. Wcześniejsze spisy ludności, prowadzone na Wołyniu (rosyjski spis z 1897 r.) czy w Galicji Wschodniej (spisy austriackie), rejestrowały jedynie język. Przy czym warto zauważyć, że austriackie statystyki obejmowały nie język macierzysty, a tzw. język komunikacji codziennej, czyli ten, którego obywatele najczęściej używali w rozmo-

⁵ І. Чорновол, *100 видатних львів'ян*, Львів 2009, s. 352.

⁶ *Нариси історії Львова*, відп. ред. І. Крип'якевич, Львів 1956; *Історія Львова. У трьох томах*, т. 3: *Населення міста*, ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2007, s. 43-45; О. Пасіцька, *Львів і львів'яни. Український соціум та промисел (20-30-ті роки ХХ ст.)*, Львів 2014; А. Bonusiak, *Lwów w latach 1918-1939. Ludność, przestrzeń, samorząd*, Rzeszów 2000.

⁷ О. Нога, *Іван Левинський. Художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч*, Львів 1993; М. Драк, *Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікєро-горілчаной промисловості в Галичині (1782-1939)*, Львів 2004; О. Коцюбанська, *Клементина Авдикович-Глинська – видатна постать кондитерської промисловості України 20-х років ХХ ст.*, „Українознавство” 2010, № 1, s. 44-48; О. Думанська [et al.], *Іван Тиктор. Талан і талант*, Львів 2007.

wie z innymi obywatelami⁸. Kolejną istotną wadą austriackich spisów było to, że nie odnotowywały języków żydowskich, przez co Żydzi musieli wskazywać język, którego najczęściej używano w ich okolicy⁹. Wskutek metodologicznych uchybień austriackich spisów powszechnych, a także nadużyć lokalnej administracji, pozyskane dane były zniekształcane na korzyść narodu dominującego politycznie. Rosyjski spis z 1897 r. też nie wyróżniał się obiektywnością. Ukraiński badacz Stepan Rudnycki wypunktował szereg wad wspomnianego spisu ludności: po pierwsze, był to pierwszy i ostatni powszechny spis ludności w imperium Romanowów, przez co na jego wynikach zaważyły zarówno brak doświadczenia jego organizatorów, jak i nieprzygotowanie do tego typu akcji spisywanej ludności; po drugie, najmniejszą jednostką administracyjną, dla której publikowano wyniki spisu, był powiat, a to uniemożliwiało szczegółowe badania nad wytyczaniem granic etnicznych między narodami imperium; po trzecie, na zniekształcenie rzeczywistego obrazu stosunków narodowościowych na ziemiach ukraińskich w Rosji wpłynęła tendencyjność rosyjskich rachmistrzów, którzy znaczną część Ukraińców, głównie w miastach, zapisywali jako „russkich” (*русские*)¹⁰.

Nadzieje na obiektywne ujęcie stosunków narodowościowych w spisie z 1921 r. upadły po analizie jego rezultatów przez badaczy ukraińskich i polskich. Otóż ukraińscy uczeni zwrócili uwagę na sporą rozbieżność między danymi dotyczącymi wyznania i narodowości ludności ziem zachodnioukraińskich w danych statystycznych z 1921 r., co wobec ścisłego związku między przynależnością wyznaniową a świadomością narodową, charakterystycznego dla mieszkańców tego kraju, świadczyło o niedokładności spisu. Ukraiński badacz i zarazem działacz społeczny Walentyn Sadowski, porównując wyniki spisów polskiego z 1921 r. i austriackiego z 1900 r. na poziomie gmin, doszedł do wniosku, że rachmistrzowie w 1921 r. wielu ukraińskojęzycznym grekokatolikom przypisali polską narodowość, a pewnej grupie grekokatolików w rodzinach mieszanych – obrządek rzymskokatolicki¹¹.

Fakt zawyżenia liczebności Polaków w województwach wschodnich Rzeczypospolitej w spisie z 1921 r. potwierdzili także polscy badacze. Działacz społeczny i polityk Leon Wasilewski, ustalając realną liczbę Ukraińców w II RP na podstawie tego spisu, odjął od ogólnej liczby Polaków zamieszkujących wschodnie województwa wszystkich prawosławnych, a także grekokatolików w województwach stanisławowskim i tarnopolskim, pozostawiając grekokatolików-Polaków jedynie we Lwowie i w województwie lwowskim¹². Znany w międzywojennej Polsce demograf Alfons Krysiński, ustalając liczebność poszczególnych grup narodowych na Kresach Wschodnich na podstawie wyników spisu z 1921 r., zmniejszył liczbę Polaków

⁸ С. Дністрянський, *Національна статистика*, Львів 1909, s. 22.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ С. Рудницький, *Огляд національної території України*, [w:] *Чому ми хочемо самостійної України?*, Львів 1994, s. 236-237.

¹¹ В. Садовський, *Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р.*, Львів 1927, s. 23, *Студії з поля суспільних наук і статистики*, т. 4, вип. 1.

¹² L. Wasilewski, *W sprawie stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich*, „Sprawy Narodowościowe” 1927, nr 5-6, s. 505.

o 620 tys. osób, a Ukraińców powiększył o 420 tys.¹³ Szczegółową analizę przygotowań, przebiegu oraz wyników spisu z 1921 r. przeprowadził socjolog Ludwik Krzywicki, wskazując na wszystkie jego braki i nieściśności¹⁴.

Informacjom zawartym w rubryce o narodowości w spisie z 1921 r. nie dowierzali uczeni także w kolejnych dziesięcioleciach. Znani badacze procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych w II RP Zbigniew Landau i Jerzy Tomaszewski przyznawali, że statystyki dotyczące narodowości z 1921 r. nie odzwierciedlają realnego obrazu ludności na ziemiach zachodnioukraińskich i przy ich wykorzystywaniu należy je znacząco korygować¹⁵.

Metodologiczne zasady stosowane do badania przynależności narodowej podczas spisu powszechnego z 1931 r. gruntownie różniły się od tych z 1921 r. Organizatorzy spisu za oznakę przynależności etnicznej obrali mowę ojczystą. Generalny Komisarz Spisowy Rajmund Buławski tłumaczył powrót do kryterium językowego jako wyznacznika narodowości niskim stopniem świadomości narodowej mieszkańców wschodnich województw, a także tym, że respondenci często mylą narodowość z obywatelstwem¹⁶. Wśród „nowinek” pojawiły się też podczas spisu formularze dla Ukraińców ukraińsko- i rosyjskojęzycznych, a dla Żydów – w jidysz i hebrajskim. Buławski swoje działania motywował chęcią polskich władz, by uwzględnić interesy wszystkich ugrupowań politycznych w tych społecznościach i uniknąć zakłócenia przebiegu akcji spisowej¹⁷. Wielu polskich badaczy, powołując się na fakt, że spis z 1931 r. odbywał się w korzystniejszych warunkach politycznych niż spis z 1921 r., a zmiany o charakterze metodologicznym służyły uniknięciu nieporozumień związanych z niedokończonym procesem uświadomienia narodowego mieszkańców Kresów Wschodnich, uznawało uzyskane dane dotyczące składu narodowościowego międzywojennej Polski za obiektywne¹⁸. Warto jednak przywołać wypowiedź Edwarda Szturma de Sztrema, pracownika w 1920 r., a w latach 1929-1939 dyrektora Głównego Urzędu Statystycznego w II RP. Stwierdził on, że podczas obu polskich spisów powszechnych dane dotyczące składu narodowościowego wschodnich województw Polski były fałszowane wskutek interwencji polskich władz, które zdawały się wierzyć, że fałszywe informacje ułatwią zarządzanie tymi ziemiami¹⁹. Uważał także, iż

¹³ A. Krysiński, *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1928, nr 6, s. 691.

¹⁴ L. Krzywicki, *Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r.*, „Miesięcznik Statystyczny” 1922, t. 5, z. 6, s. 4-29.

¹⁵ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej (uwagi polemiczne)*, „Przegląd Historyczny” 1970, nr 2, s. 315.

¹⁶ *Kwestja narodowościowa w programie drugiego powszechnego spisu ludności Rzeczypospolitej Polskiej. Wywiad z Generalnym Komisarzem Spisowym p. Dr. Rajmundem Buławskim*, „Sprawy Narodowościowe” 1932, nr 1, s. 3.

¹⁷ *Ibidem*, s. 6-7.

¹⁸ G. Siudut, *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r.*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2: *Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 264.

¹⁹ E. Szturm de Sztrem, *Prawdziwa statystyka*, wstęp J. Tomaszewski, „Kwartalnik Historyczny” R. 80, 1973, z. 3, s. 666.

najwięcej zmian w rubryce „mowa ojczysta” dokonano na obszarze Galicji Wschodniej, a im dalej na północ, tym było ich mniej, w innych regionach kraju zaś nie występowały w ogóle²⁰.

Wypowiedź Edwarda Szturm de Sztrema dotyczącą fałszowania danych na temat języka ojczystego w województwach południowo-wschodnich część badaczy uważa za próbę uzasadnienia zmian wschodnich granic Polski, które nastąpiły po zakończeniu II wojny światowej, natomiast znaczne rozbieżności między wyznaniem a językiem tłumaczą oni postępującymi procesami społecznymi w kraju²¹. Nie odrzucając słuszności niektórych spostrzeżeń tych badaczy, twierdzą jednak, że wypowiedzi Edwarda Szturm de Sztrema znajdują potwierdzenie w materiałach archiwalnych.

Z początkiem lat 30. XX w. w Polsce miała miejsce reforma samorządu, w trakcie której wynikła sprawa stosowania języka polskiego jako obowiązkowego w działalności organów samorządowych. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych II RP zwróciło się do administracji lokalnej z zapytaniem, czy miejscowa ludność włada dostatecznie językiem polskim i czy wprowadzenie go jako języka urzędowego nie sparaliżuje działalności samorządów. W tym celu urzędnicy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 30 sierpnia 1933 r. wysłali do wojewodów pisma z prośbą o zbadanie problemu na podległych im obszarach i przedstawienie własnych propozycji. Urzędnicy powiatowi i wojewódzcy mieli wskazać, na których stopniach hierarchii administracji należy dozwolnić na nieużywanie języka polskiego, przez jaki okres i na jakie szczeble należy to zwolnienie rozszerzać²². W związku z tym poleceniem wojewoda lwowski Władysław Belina-Prażmowski poinformował, że mieszczaństwo galicyjskie niezależnie od narodowości zna język polski i włada nim, ponieważ od 1895 r. w miastach istnieje rozbudowana sieć szkół z polskim językiem nauczania. Stąd też uważał, że członków miejscowych władz samorządowych nie trzeba zwalniać od używania języka polskiego w prowadzeniu spraw²³. W zamian za to proponował on nadać takie zwolnienie urzędnikom samorządu wiejskiego w wielu powiatach województwa lwowskiego, które w większości były zamieszkałe przez ludność niepolską i gdzie sieć szkół z polskim językiem nauczania była słabo zorganizowana. Uzasadniając swoje stanowisko, Belina-Prażmowski do jednego z pism dołączył sprawozdanie dotyczące stosunków narodowych w gminach wiejskich województwa lwowskiego, datowane na 17 października 1934 r.²⁴ Raport ten został przygotowany niedługo po odbytych w 1931 r. spisach powszechnych, co pozwala na skonfrontowanie obu źródeł, chociaż należy mieć na uwadze, że dzielą je trzy lata i w tym czasie struktura ludności w województwie lwowskim uległa zmianom liczebnym i jakościowym. Powszechny spis ludności z 1931 r. rejestrował 2 351 674 mieszkańców w gminach wiejskich Lwowskiego, a sprawozdanie z 17 października 1934 r. –

²⁰ *Ibidem*, s. 664.

²¹ W. Mędrzecki, *Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w II Rzeczypospolitej w świetle wyników II spisu powszechnego (1931 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 1983, nr 1-2, s. 235.

²² ДАЛО, ф. 1, опис 3, спр. 1037, арк. 6.

²³ *Ibidem*, арк. 21.

²⁴ *Ibidem*, арк. 32, 35.

2 386 681 osób²⁵. Przyrost ludności w ciągu trzech lat wynosił 35 007 osób, czyli 1,5%, można więc stwierdzić, że nie zmienił znacząco struktury zaludnienia w województwie. Zestawienie danych ze spisu z 1931 r. i danych sprawozdania wojewody lwowskiego z 1934 r. wykazuje, że liczba polskiej ludności w gminach wiejskich województwa lwowskiego według tego pierwszego była o 261 864 większa niż liczba Polaków wskazanych w tym drugim²⁶. Tymczasem proporcje między poszczególnymi grupami wyznaniowymi na badanym obszarze niemal pokrywały się ze sobą w obu spisach²⁷. Tak więc ani dane podane w rubryce ze spisu z 1921 r., ani te z 1931 r. nie odzwierciedlają realnej struktury narodowościowej Galicji w okresie międzywojennym. Podobnego zdania jest współczesny polski badacz Grzegorz Hryciuk, który uważa, że struktura wyznaniowa na obszarze dawnej Galicji w analizowanym okresie o wiele dokładniej oddaje stosunki narodowościowe aniżeli używany język²⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe fakty, przy podejmowaniu próby określenia narodowej samoidentyfikacji ludności należy opierać się na kryterium wyznaniowym. W odniesieniu do analizowanej sytuacji trzeba uznać wiernych obrządku rzymskokatolickiego za Polaków, grekokatolickiego – za Ukraińców, religii mojżeszowej – za Żydów. Możliwość analizy ułatwia fakt, że w międzywojennych polskich statystykach podawano zawód i status społeczny w powiązaniu z wyznaniem, a nie przynależnością narodową.

Przyjęte zasady metodologiczne podczas obu spisów przewidywały nie tylko ustalenie struktury etnicznej czy wyznaniowej ludności, ale także stosunek do zawodu i charakter wykonywanej pracy (umysłowa, fizyczna) oraz to, czy przedsiębiorcy korzystali z pracy najemnej²⁹. Te informacje dotyczące ludności pozwalają oprócz tradycyjnych kategorii obecnych w międzywojennej Polsce, takich jak właściciele środków produkcji (tzw. samodzielnicy według terminologii stosowanej przez organizatorów spisu³⁰), pracownicy umysłowi, robotnicy czy osoby z nieokreślonym statusem społecznym, także wyznaczyć wśród lwowskich mieszczan grupę przedsiębiorców.

Materiały pozyskane dzięki spisowi z 1931 r. zawierają sporo kryteriów, które są pomocne w szczegółowej analizie społecznej warstwy lwowskich przedsiębiorców-przemysłowców, w tym zwłaszcza przeprowadzony podział przedsiębiorstw pod względem wielkości. Zgodnie z nim kategoriami I-III określano duże przedsiębiorstwa, IV-V – średnie, a VI-VII – małe oraz warsztaty rzemieślnicze³¹. Istniała jesz-

²⁵ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo lwowskie*, z. 68, Warszawa 1938, s. 35.

²⁶ О. Дудяк, *Перепис 1931 р. як джерело до вивчення національного складу населення Східної Галичини першої половини 1930-х рр. (на прикладі Львівського воєводства)*, „Вісник Львівського університету, серія історична” 2005, вип. 39-40, s. 647.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ G. Hryciuk, *Zmiany liczby ludności Galicji Wschodniej w latach 1939-1946*, [w:] G. Hryciuk, J. Stoćkyj, *Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy*, Lublin 2000, s. 13.

²⁹ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923-1925*, t. 16, oprac. Miejskie Biuro Statystyczne, Lwów 1928, s. 265.

³⁰ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, z. 58, Warszawa 1937, s. XVIII.

³¹ *Ibidem*, s. XV.

cze jedna, VIII kategoria, ale określano nią małe warsztaty rzemieślnicze, w których pracę wykonywali samodzielnie ich właściciele. Nie byli oni nawet zobowiązani do wykupienia tzw. świadectwa przemysłowego³². Z racji tego, że w spisie z 1921 r. nie dokonano podziału przedsiębiorców według wielkości ich zakładów, nie można prześledzić dynamiki zmian w tej grupie jako całości.

Dane na temat wielkości przedsiębiorstw przemysłowych pozyskane ze spisu z 1931 r. umożliwiają wyodrębnienie spośród ogólnej grupy przedsiębiorców właścicieli drobnych, średnich i dużych przedsiębiorstw oraz ustalenie ich liczebności.

W metodologicznych zasadach, według których przeprowadzono spisy z lat 1921 i 1931, istnieją pewne rozbieżności utrudniające dokonanie porównań. W związku z tym Główny Urząd Statystyczny (GUS) opracował odpowiedni schemat przetwarzania danych pozwalający na porównanie wyników obu spisów bez istotnych błędów³³. Niestety ów schemat dotyczy ogółu zatrudnionych bez wyróżnienia ich wyznania, dlatego też można nim się posłużyć jedynie częściowo.

W zaprezentowanych poniżej tabelach zilustrowano, jak w analizie warstwy przedsiębiorców można wykorzystać wyniki przeprowadzonych spisów.

Tab. 1. Przynależność wyznaniowa i struktura zatrudnienia przedsiębiorców przemysłowych we Lwowie według spisu z 1921 r.

Gałąź przemysłu	Przynależność wyznaniowa									
	rymsko-katolicka	%	greckokatolicka	%	mojżeszowa	%	inna	%	razem	%
Górnictwo, kamieniołomy	16	0,5	0	0	12	0,4	1	1,3	29	0,4
Przemysł mineralny	36	1,2	3	0,7	45	1,5	0	0	84	1,3
Przemysł metalowy	196	6,7	25	6,0	176	6,0	4	5,1	401	6,3
Przemysł maszynowy i elektrotechniczny	53	1,8	1	0,2	34	1,2	2	2,5	90	1,4

³² *Ibidem.*

³³ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone)*, z. 62, Warszawa 1937, s. 13-14.

Gałąź przemysłu	Przynależność wyznaniowa									
	rzymsko-katolicka	%	greckokatolicka	%	mojżeszowa	%	inna	%	razem	%
Obróbka metali szlachetnych, wyrób zegarków i instrumentów precyzyjnych	62	2,1	1	0,2	180	6,2	2	2,5	245	3,8
Przemysł chemiczny	16	0,5	1	0,2	43	1,5	2	2,5	62	1,0
Przemysł włókienniczy	36	1,2	2	0,5	34	1,2	4	5,1	76	1,2
Przemysł papierniczy	7	0,2	1	0,2	24	0,8	1	1,3	33	0,5
Przemysł skórzany	10	0,3	4	0,9	62	2,1	0	0	76	1,2
Przemysł drzewny	209	7,2	45	10,7	256	8,7	6	7,7	516	8,1
Przemysł spożywczy	281	9,7	25	6,0	342	11,7	3	3,8	651	10,3
Przemysł odzieżowy i galanteryjny	1573	54,2	250	60,0	1339	46,0	40	51,2	3202	50,7
Przemysł poligraficzny	70	2,4	4	0,9	85	2,9	4	5,1	163	2,6
Budownictwo	255	8,8	41	9,7	245	8,4	5	6,4	546	8,6
Przemysł bez podania gałęzi	80	2,8	16	3,8	41	1,4	4	5,1	141	2,2
Ogółem	2900	100	419	100	2918	100	78	100	6315	100

Źródło: oprac. na podstawie: *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923-1925*, t. 16, oprac. Miejskie Biuro Statystyczne, Lwów 1928, s. 288-294.

Według spisu z 1921 r. w Lwowie mieszkało 219 388 osób³⁴. „Samodzielni” Lwówianie (aktywni zawodowo w przemyśle) liczyli 21 053 osoby, z czego właścicielami

³⁴ *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie...*, s. 273.

środków produkcji było 6315 osób (29,9%)³⁵. Z tabeli 1 można odczytać, że spośród tej liczby tylko 2224 osoby (35,2%) korzystały z siły najemnej, a 4091 osób (64,8%) wykonywało pracę samodzielnie lub przy wsparciu rodziny³⁶, co świadczy o rozdrobnieniu lwowskiej gospodarki w badanym okresie. Materiały spisowe dostarczają także informacji o zatrudnieniu lwowskich przedsiębiorców, które formowało się w zależności od popytu miejscowego rynku. Absolutna większość z nich, czyli ponad 84%, pracowała w przemyśle włókienniczym, galanteryjnym, spożywczym, budowlanym, drzewnym i metalowym.

Dane przedstawione w tabeli 1 zawierają informacje o przynależności wyznaniowej przedsiębiorców i strukturze ich zatrudnienia. Można z nich wywnioskować, że 6315 lwowskich przedsiębiorców na początku lat 20. XX w. w 46,2% wyznawało judaizm, 45,9% – było obrządku rzymskokatolickiego, 6,6% – było grekokatolikami, natomiast pozostałe 1,2% przynależało do innych wyznań. Co się tyczy struktury zatrudnienia, to przedsiębiorcy religii mojżeszowej dominowali w produkcji zegarów, przemyśle jubilerskim, papierowym i chemicznym, stanowiąc aż $\frac{3}{4}$ pracowników tych gałęzi, z kolei w przemyśle spożywczym i drewnianym stanowili połowę zatrudnionych. Przedsiębiorcy łacinnicy stanowili prawie $\frac{2}{3}$ zatrudnionych w przemyśle maszynowym i elektrotechnicznym oraz połowę w przemyśle metalurgicznym, włókienniczym i galanteryjnym. Grekokatolicy przedsiębiorcy natomiast skupiali się w większości w zakładach włókienniczych, galanteryjnych i budowlanych³⁷. Taki obraz lwowskich przedsiębiorców w początku lat 20. XX w. malują dane spisu z 1921 r.

Dane uzyskane dzięki spisowi z 1931 r. pozwalają na otrzymanie większej liczby informacji na temat analizowanej warstwy, przede wszystkim dzięki wprowadzonej tam stratyfikacji przedsiębiorców podług wielkości ich zakładów. Niestety jednak istnieją pewne ograniczenia, które nie pozwalają na dogłębne zbadanie analizowanego problemu. Otóż w tabeli 34 opublikowanej w opracowaniu pospisowym z 1931 r. („Ludność według zawodu i stanowiska społecznego oraz wyznania i płci”)³⁸ małe i średnie przedsiębiorstwa zostały połączone w jedną grupę, przez co nie można oddzielić od siebie właścicieli według wielkości prowadzonych przez nich zakładów. Warto zwrócić uwagę, że w tej tabeli przedsiębiorców podano wraz z członkami rodziny, którzy pomagali im w prowadzonej działalności³⁹, co wpływa na zwiększenie liczebności tej grupy. Negatywnym aspektem tego zestawienia jest także to, że przedstawiony w nim podział lwowskich przedsiębiorców według gałęzi przemysłu obejmuje tylko część z nich: w przypadku dużych przedsiębiorstw z 9 osobami i 2 wspo-

³⁵ Zliczono na podstawie: *ibidem*, s. 284.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ О. Дудяк, Зміна у чисельності, зайнятості та етноконфесійному складі підприємців-промисловців м. Львова у міжвоєнний період (за даними переписів 1921 і 1931 рр.), „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego «Studia i Prace»” 2019, nr 4(40), s. 122.

³⁸ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności...*, z. 58, s. 96-126.

³⁹ „Pomagającymi członkami rodziny” określano „osoby wykonywające zajęcia zarobkowe (w znaczeniu współpracy, a nie pomocy finansowej) dla członków rodziny (krewnych, powinowatych, współmałżonków, opiekunów i wychowanków), przy czym to zajęcia zarobkowe nie posiada charakteru pracy najemnej”. *Ibidem*, s. XVIII.

magającymi je członkami rodziny zaznaczono tylko 4 osoby (36%), a z 510 właścicieli średnich i małych przedsiębiorstw oraz 86 pomagających im członków rodziny podział na gałęzie przemysłu obejmuje tylko 246 osób (41%)⁴⁰. Takie zestawienie danych utrudnia szczegółową analizę struktury lwowskich przedsiębiorców według przynależności wyznaniowej, ale pozwala chociaż ogólnie przedstawić stan ich zatrudnienia. W kolejnych tabelach zebrane zostały dane spisowe dotyczące zmian w warstwie przedsiębiorców lwowskich na przestrzeni lat 20. i 30. XX w.

Tab. 2. Przynależność wyznaniowa i struktura zatrudnienia przedsiębiorców przemysłowych we Lwowie (wraz z pomagającymi członkami rodziny) według spisu z 1931 r.

Gałąź przemysłu	Przynależność wyznaniowa									
	rzymsko-katolicka	%	greckokatolicka	%	mojżeszowa	%	inna	%	razem	%
Górnictwo	10	0,2	2	0,1	7	0,1	1	0,6	20	0,1
Przemysł mineralny	48	0,9	17	1,3	69	1,2	1	0,6	135	1,1
Hutnictwo oraz przemysł metalowy i maszynowy	705	13,3	177	13,3	441	8,0	25	14,4	1348	11,0
Zegarmistrzostwo i jubilerstwo	24	0,4	2	0,1	185	3,4	2	1,2	213	1,7
Przemysł chemiczny	15	0,3	2	0,1	68	1,2	0	0	85	0,7
Przemysł włókienniczy	37	0,7	10	0,7	62	1,1	1	0,6	110	0,9
Przemysł papierniczy	6	0,1	0	0	50	0,9	1	0,6	57	0,4

⁴⁰ Tu i dalej obliczenia wykonano na podstawie: *ibidem*, s. 97-114.

Gałąź przemysłu	Przynależność wyznaniowa									
	rzymsko-katolicka	%	greckokatolicka	%	mojżeszowa	%	inna	%	razem	%
Przemysł skórzany	31	0,6	3	0,2	120	2,2	2	1,2	156	1,3
Przemysł drzewny	467	8,8	167	12,5	389	7,1	18	10,4	1041	8,4
Przemysł spożywczy	642	12,2	112	8,4	711	12,9	12	6,9	1477	12,0
Krawiectwo	1988	37,7	531	39,8	2640	48,0	74	42,7	5233	42,6
Przemysł poligraficzny	137	2,6	19	1,4	167	3,0	6	3,4	329	2,7
Przemysł budowlany	1116	21,1	286	21,4	542	9,8	28	16,2	1972	16,0
Nie podano gałęzi	52	1,0	5	0,4	50	0,9	2	1,2	109	0,9
Ogółem	5278	100	1333	100	5501	100	173	100	12 285	100

Źródło: oprac. na podstawie: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów*, z. 58, Warszawa 1937, s. 97-115.

Tab. 3. Liczebność i podział lwowskich przedsiębiorców i pomagających członków rodziny pod względem wielkości⁴¹ zakładów przemysłowych według spisu z 1931 r.

Przedsiębiorcy według kategorii przedsiębiorstw	Przedsiębiorcy		Pomagający członkowie rodziny		Ogólna liczba	
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	liczba	odsetek
Właściciele przedsiębiorstw kategorii I-III	9	1,7	2	2,3	11	1,8
Właściciele przedsiębiorstw kategorii IV-V	141	27,2	22	25,0	163	26,8
Właściciele przedsiębiorstw kategorii VI-VII	369	71,1	64	72,7	433	71,3
Razem	519	100	88	100	607	100

Źródło: oprac. na podstawie: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności...*, z. 58, s. 97-114.

Tab. 4. Liczebność, przynależność wyznaniowa i podział pod względem wielkości zakładów przemysłowych lwowskich przedsiębiorców według spisu z 1931 r.

Przemysłowcy	Przynależność wyznaniowa									
	rzym-skokatolicka	%	grec-kokatolicka	%	żydowska	%	inna	%	ogólna liczba	%
Właściciele przedsiębiorstw kategorii I-III	3	27,3	3	27,3	5	45,4	0	0	11	100
Właściciele przedsiębiorstw kategorii IV-VII	272	45,6	31	5,2	270	45,3	23	3,9	596	100
Razem	275	45,3	34	5,6	275	45,3	23	3,8	607	100

Źródło: oprac. na podstawie: *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności...*, z. 58, s. 97-114.

⁴¹ Wielkość przedsiębiorstwa decydowała o kategorii przyznanego „świadczenia przemysłowego”, które przedsiębiorca wykupywał i nie było ono zależne od liczby pracujących. *Ibidem*, s. XV.

Między 1921 a 1931 r. wzrosła we Lwowie liczba „samodzielnych” mieszczan zatrudnionych w przemyśle z 21 053 do 45 308 osób (czyli o 115%), a przedsiębiorców – z 6315 do 11 094 osób (wzrost o 75,7%)⁴². Tak gwałtowny wzrost liczby ludności związanej z przemysłem należy po części tłumaczyć także rozszerzeniem granic administracyjnych miasta w kwietniu 1930 r.⁴³ Mimo szybkiego przyrostu liczby właścicieli środków produkcji ich udział w „samodzielnej” ludności przemysłowej w badanym okresie zmniejszył się z 30% do 24,5%⁴⁴.

Dane spisu z 1931 r. zgromadzone w przedstawionych tabelach ukazują relacje między głównymi grupami lwowskich przedsiębiorców według wielkości ich zakładów. Z tych danych wynika, że absolutna większość (95,3%) z nich była właścicielami niewielkich warsztatów, na które nawet nie wykupywano „świadectw przemysłowych”. W rzeczywistości przemysłowcy stanowili około 4,7% lwowskich wytwórców, ale wśród nich właściciele małych przedsiębiorstw szacować należy na 70%, z kolei mniej niż 1/3 to właściciele średnich zakładów przemysłowych, a właściciele dużego przemysłu było mniej niż 2%. Takie proporcje między dużymi, średnimi i małymi przedsiębiorcami wynikają z charakteru gospodarki miejskiej i zarazem całego obszaru stanowiącego dzisiaj terytorium Ukrainy Zachodniej.

Największy odsetek przedsiębiorstw i najmniejszy niewielkich warsztatów skupiał się w rękach ludności protestanckiej i wyznawców innych wyznań; z kolei na odwrót – najmniej przedsiębiorstw i najwięcej małych warsztatów posiadali grekokatolicy. Około dwukrotnie większy niż u grekokatolików odsetek większych przedsiębiorstw przypadła rzymskim katolikom i Żydom, ale i tak zdecydowana większość z nich to właściciele niewielkich warsztatów.

Materiały spisowe pozwalają również na prześledzenie pewnych tendencji, jakie pojawiły się we lwowskich przedsiębiorstwach w okresie międzywojennym. Jedną z nich było zmniejszenie udziału właścicieli środków produkcji wśród „samodzielnej” ludności przemysłowej, a także zmniejszenie wśród przedsiębiorców liczby osób, które wykorzystywały pracę najemną. Zapewne miał na to wpływ ogólnoswiatowy kryzys ekonomiczny z lat 1929-1935, a także włączenie 11 kwietnia 1930 r. w granice miasta Lwowa obszarów, gdzie dominowało drobne wytwórstwo.

Dane spisowe pokazują również, że struktura zatrudnienia lwowskich przedsiębiorców na przestrzeni lat 20.-30. XX w. nie zaznała znaczących zmian, ale różniła się w zależności od wielkości kapitału. Zdecydowana większość drobnych rzemieślników była zatrudniona w przemyśle włókienniczym, galanteryjnym, spożywczym, budowlanym, drewnianym i metalowym, podczas gdy właściciele dużych przedsiębiorstw lokowali swój kapitał w gałęziach spożywczej, poligraficznej, mineralnej, drewnianej i papierowej przemysłu.

Z punktu widzenia etnicznego i wyznaniowego wśród lwowskich przedsiębiorców dominowały dwie grupy: Polacy i Żydzi, a Ukraińcy i przedstawiciele innych na-

⁴² Policzono na podstawie: *Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie...*, s. 284; *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności...*, z. 58, s. 24-25.

⁴³ О. Пасіцька, *op. cit.*, s. 30.

⁴⁴ О. Дудяк, *Зміна у чисельності...*, s. 125.

rodowości stanowili niewielki odsetek, choć w latach 1921-1931 odnotowali szybkie tempo rozwoju.

Reasumując, należy uznać materiały spisów z lat 1921 i 1931 za cenne źródło do badań lwowskiego przemysłu w okresie międzywojennym. Pozwalają one odtworzyć liczebność, strukturę etniczną i wyznaniową oraz zatrudnienie przedsiębiorców w mieście, a także dostrzec zmiany, które dokonały się w tej grupie społecznej w badanym okresie. Dane spisu z 1931 r. rzucają także światło na rozwarstwienie lwowskich przemysłowców w zależności od wielkości przedsiębiorstw, którymi kierowali.

Z ukraińskiego przełożył Adam Świątek

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Державний архів Львівської області (ДАЛО):

ф. 1: Львівське воєводське управління, оп. 3,
спр. 1037, 1093.

Źródła drukowane:

Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów, z. 58, Warszawa 1937.

Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lwowskie, z. 68, Warszawa 1938.

Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone), z. 62, Warszawa 1937.

Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie 1923-1925, t. 16, oprac. Miejskie Biuro Statystyczne, Lwów 1928.

Opracowania:

Bonusiak A., *Lwów w latach 1918-1939. Ludność, przestrzeń, samorząd*, Rzeszów 2000.

Hryciuk G., *Zmiany liczby ludności Galicji Wschodniej w latach 1939-1946*, [w:] G. Hryciuk, J. Stoćkyj, *Studia nad demografią historyczną i sytuacją religijną Ukrainy*, Lublin 2000, s. 7-109.

Krysiński A., *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1928, nr 6, s. 651-707.

Krzywicki L., *Rozbiór krytyczny wyników spisu z dnia 30 września 1921 r.*, „Miesięcznik Statystyczny” 1922, t. 5, z. 6, s. 4-29.

- Kwestja narodowościowa w programie drugiego powszechnego spisu ludności Rzeczypospolitej Polskiej. Wywiad z Generalnym Komisarzem Spisowym p. Dr. Rajmundem Buławskim, „Sprawy Narodowościowe” 1932, nr 1, s. 1-27.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej (uwagi polemiczne)*, „Przełom Historyczny” 1970, nr 2, s. 315-322.
- Mędrzecki W., *Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w II Rzeczypospolitej w świetle wyników II spisu powszechnego (1931 r.)*, „Dzieje Najnowsze” 1983, nr 1-2, s. 231-251.
- Siudut G., *Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski Wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r.*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2: *Studia z dziejów Lwowa*, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 260-280.
- Szturm de Sztrem E., *Prawdziwa statystyka*, wstęp J. Tomaszewski, „Kwartalnik Historyczny” R. 80, 1973, z. 3, s. 664-667.
- Wasilewski L., *W sprawie stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich*, „Sprawy Narodowościowe” 1927, nr 5-6, s. 503-508.
- Дністрянський С., *Національна статистика*, Львів 1909.
- Драк М., *Фірма Бачевських у Львові і розвиток лікеро-горілчаної промисловості в Галичині (1782-1939)*, Львів 2004.
- Дудяк О., *Перепис 1931 р. як джерело до вивчення національного складу населення Східної Галичини першої половини 1930-х рр. (на прикладі Львівського воєводства)*, „Вісник Львівського університету, серія історична” 2005, вип. 39-40, s. 641-658.
- Дудяк О., *Зміна у чисельності, зайнятості та етноконфесійному складі підприємців-промисловців м. Львова у міжвоєнний період (за даними переписів 1921 і 1931 рр.)*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego «Studia i Prace»” 2019, nr 4(40), s. 115-136.
- Думанська О. [et al.], *Іван Тиктор. Талан і талант*, Львів 2007.
- Історія Львова. У трьох томах*, т. 3: *Населення міста*, ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2007.
- Коцюбанська О., *Клементина Авдиківич-Глинська – видатна постать кондитерської промисловості України 20-х років ХХ ст.*, „Українознавство” 2010, № 1, s. 44-48.
- Нариси історії Львова*, відп. ред. І. Крип'якевич, Львів 1956.
- Нога О., *Іван Левинський. Художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч*, Львів 1993.
- Рудницький С., *Огляд національної території України*, [w:] *Чому ми хочемо самостійної України?*, Львів 1994, s. 210-271.
- Пасіцька О., *Львів і львів'яни. Український соціум та промисел (20-30-ті роки ХХ ст.)*, Львів 2014.
- Садовський В., *Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р.*, Львів 1927, *Студії з поля суспільних наук і статистики*, т. 4, вип. 1.
- Чорновол І., *100 видатних львів'ян*, Львів 2009.

Олег Дудяк, Польські переписи 1921 і 1931 років як джерело до вивчення чисельності, етноконфесійної структури та зайнятості підприємців-промисловців міжвоєнного Львова

Польські переписи населення 1921 і 1931 років становлять цінне джерело для дослідження підприємців Львова у міжвоєнний період. На основі цих матеріалів встановлено кількість підприємців-промисловців, структуру їх зайнятості, національно-релігійну приналежність, проаналізовано кількісні зміни всередині цієї верстви впродовж міжвоєнного періоду. Встановлено, що більшість підприємців (95,3%) були власниками невеликих майстерень. Структура зайнятості не зазнала суттєвих змін, але різнилася залежно від величини капіталів. З етноконфесійного погляду серед львівських підприємців домінували поляки та євреї. Українці та представники інших народностей становили незначний відсоток, проте впродовж міжвоєнного періоду демонстрували швидкі темпи приросту.

Ключові слова: Львів, перепис населення, національно-релігійна приналежність, підприємництво, структура зайнятості

Oleh Dudiak, *The Polish Censuses of 1921 and 1931 as a Source for Studying the Number, Ethno-Confessional Structure, and Employment of Industrial Entrepreneurs in Interwar Lviv*

The author of the article analyses the censuses of 1921 and 1931 as a source for studying the business community of Lviv in the interwar period. He shows that census materials allow to establish the number of industrial entrepreneurs, the structure of their employment and ethno-confessional affiliation. In addition, these materials help to trace the quantitative changes of this social stratum, which occurred during the researched period. More advanced methodological principles of the 1931 census help to shed light on the stratification of Lviv entrepreneurs engaged in industry, depending on the size of the enterprises they owned, and to compare the relationships between different groups of entrepreneurs in the city's largest ethno-confessional communities.

Keywords: Lviv, censuses, industry, entrepreneurs, employment, structure, ethno-confessional affiliation